

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Радка Василева Влахова-Руйкова, професор в Софийски университет

„Св. Климент Охридски“

на дисертационен труд за присъждане на научна степен **„доктор на науките“**

в област на висше образование 2. Хуманитарни науки

професионално направление 2.1. Филология (Съвременен български ез

Автор: доц. д-р Петя Николова Бъркалова – Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Тема:

„Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“

Данни за процедурата. Със заповед №Р 33-4964/13.10. 2020 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (ПУ) съм определена за член на научното жури за осигуряване на процедура за защита на дисертационен труд на тема „ Българската синтактична традиция и пътят на синтактичния елемент на граматическото знание“ за придобиване на научната степен ‘доктор на науките’ на ПУ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Съвременен български език). Автор на дисертационния труд е доц. д-р Петя Николова Бъркалова - катедра Български език към Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“

Представеният от кандидатката комплект материали на хартиен носител е в съответствие с Чл.45 (4) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ и включва следните документи:

- молба до Ректора на ПУ за разкриване на процедурата за защита на дисертационен труд;
- автобиография в европейски формат;
- копие от диплома за образователната и научна степен „доктор“;
- протоколи от катедрени съвети, свързани с откриване на процедурата и с предварителното обсъждане на дисертационния труд;
- дисертационен труд;

- автореферат;
- списък на научните публикации по темата на дисертацията;
- копия на научните публикации;
- декларация за оригиналност и достоверност на приложените документи;
- справка за спазване на минималните национални изисквания;
- Грамота - Почетен знак „Златен век“ – печат на Цар Симеон Велики на Министерството на културата на Р България за принос в популяризирането на българската култура и по повод на 24 май – ден на българската просвета и култура и на славянската писменост.

Дисертантката е приложила 12 броя публикации, свързани с темата на дисертацията.

Биографични данни. П. Бъркалова е завършила СУ „Св. Климент Охридски“, специалност Славянска филология (Бохемистика) и втора специалност Философия. Целият професионален път на доц. Бъркалова е свързан с Пловдивския университет. Освен изключително активна преподавателска дейност, включително разработване на нови курсове и магистърски програми, ръководство на дипломанти и докторанти, модератор на семинари и работни срещи, П. Бъркалова е заемала редица ръководни административни постове – Председател на ОС на ФФ, 3 мандата Зам.-декан на ФФ, Ръководител на Катедра по български език. Прави впечатление изключително активната ѝ проектна дейност, в която ярко се очертава стремежът към интердисциплинарност, както и умението за екипна работа. П. Бъркалова е била лектор в Карловия университет, Прага, и в Болонския университет, кампус Форли, където нейната неуморна дейност за популяризирането на българския език, литература и култура получава най-висока оценка.

Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Проблематиката на дисертационния труд е изключително актуална. Не само, защото историята на българската синтактична мисъл не е системно проучвана и описвана, а и защото едва от средата на миналия век граматическите изследвания осъществяват известен прелом от подчертан морфоцентризъм към синтактикоцентризъм, най-вече благодарение на набиращите популярност формалистични теории. Изследването на П. Бъркалова обаче не е просто история на синтактичните изследвания в България, а опит да се вникне във философията на лингвистичните изследвания изобщо, на начина, по който изследователите на езика представят различните равнища, на които се разглежда езиковият знак. В научно-приложен план изследването дава надежден инструментариум за съчетаване на синтаксиса, опрян на функционалните категории, застъпен ГСБКЕ, синтаксиса на К. Попов, работите на С. Брезински,

И. Недев, прагматичния подход на Р. Ницолова, тикстолингвистичния на И. Савова, от една страна, и формалните граматики, от друга. Не на последно място и поради обстоятелството, че програмите по български език в средното училище, съответно и учебниците, следват традицията на функционалните категории.

Познаване на проблема. Задълбоченият интерес на авторката към проблематиката е засвидетелстван в редица публикации от 1994 до 2020 г. В изследването е обхванат корпус от 65 граматики, огромен набор от нормативни документи на образователното министерство от различни периоди, изследвания върху работите на древногръцките философи, на синтактичната проблематика в старобългарските източници (обяснимо главно върху предлозите, но и няколкото концептуални изследвания), върху възрожденската книжнина, както и върху съвременните синтактични теории, които са основен обект на изследване.

Методика на изследването. Методиката, избрана от авторката, е напълно адекватна на поставените цели и задачи. Изследването е осъществено в парадигмата на генеративната граматика и езиковите формализми. П. Бъркалова е безспорно сред най-ярките представители на това направление в българския синтаксис. Същевременно търсенето на филогенетическите корени на синтактичното знание е представено като непрекъснат сблъсък на философски и езиковедски представи.

От една страна е тривиално знанието, че лингвистичните идеи се пораждат в пряка връзка или като пряко следствие от развитието на философските идеи - от древногръцките философи през класическата немска философия до съвременните философски идеи от Витгенщайн до Хабермас. Безспорно обстоятелството, че авторката има завършена специалност Философия, е благоприятстващ фактор както по отношение на източниците, така и на вникването в тяхната същност и погледа към граматическата проблематика. Формалистичният подход пък при декомпозицията на дефинициите дава нагледна представа за развитието и избистрянето на синтактичния елемент. Както отбелязва авторката, българската синтактична традиция може да се разглежда като ключ към философията и историята на българското езикознание.

Характеристика и оценка на дисертационния труд. Дисертацията е с общ обем 383 стандартни страници. Структурирана е в увод и три части, всяка от които съдържа няколко глави: Първа част - четири глави, Втора част - три глави и Трета част - две глави. Както отбелязах, Литературата съдържа: корпус „Български граматики“, цитирани източници, електронни източници/web публикации. Важен компонент на Изследването са трите приложения, както и 4 схеми, 9 таблици, 10 фигури и две структурографски изображения на сложни сме-

сени изречения, фотографии на граматически трактати и копия на две художествени произведения.

В Първа част се търсят корените на граматическа синтактична традиция в древността. Опирайки се на изследванията и на други автори, дисертантката приема идеята за наличието на имплицитен и на експлицитен синтаксис. Късното обособяване на синтактичното знание като част от граматиката е естествено, тъй като изречението принадлежи на две равнища – на равнището на езика, и, като изказване, на равнището на речта. Изречението, както и изказването може да се състои само една дума, а тя само от един звук. Като вниква във философията на езиковото описание в обстойния и задълбочен преглед на граматиките от античността до наши дни, авторката е съсредоточила вниманието си именно в търсене отговор на въпроса за философията на създаване на граматика. За първи път се поставя въпросът за граматикографията, начина за писане на граматика. Този проблем е особено актуален не на последно място и с оглед на това, че вече близо 30 г. няма нова академична граматика на българския език, а относно единството в концепциите на трите тома на сега действащата, достатъчно се е писало. Изследването на П. Бъркалова, без да обособява раздел граматикография, представлява надеждна методологическа основа за изработването на такава концепция.

В Първа част дисертантката е показала впечатляващо познаване на изследванията върху гръко-латинската граматическа традиция, като основателно е включен не само елинският, но и византийският период. Подробно са представени и концепциите в старо- и среднобългарската книжнина с акцент върху най-видните книжовници, които свързваме с езиковото строителство и езиковото знание. Важно е обаче, че авторката не изпуска основната си нишка на разсъждения, а именно да проследи генезиса и осмислянето на все още имплицитния синтактизъм в тези източници – през ритмо-интонационните речеви модели, които очевидно са били основа за подхода именно към словото, през създаването на образци за начина, по който следва да се изгражда книжовният текст, макар славянското Средновековие да няма граматически съчинения в собствения смисъл на думата. Независимо от различните понятия и мисловния подтик в основата е именно онази „първа сплитка“, която от съвременна гледна точка ще наречем предикативно свързване.

Втората част на дисертационния труд се фокусира върху синтактичното знание и законодателя на езика. Първа глава на тази част проблематизира разбирането за законодателя на езика. В съчиненията на книжовниците от Възрожденската епоха могат да се обособят 5 основни схващания, а именно, че законодател е: народът с неговата жива реч; образецът на старата българска литература, създадена на Кирилово-Методиевия език; гръко-византийските и латинските образци; гръцкият език като метазик, познат на образованите

хора; руските учени и руският език, който свързва съвременния с църковнославянския. Авторката разглежда първите църковно-славянски граматики – на Лаврентий Зазиний, Милетий Смотрицки и Аврам Мразович. Тя отбелязва, че доколкото в тях може да се обособи синтактичен компонент, това е именно-падежният синтаксис при имената и валентен подход при представяне на глаголите – лични и безлични. Тази особеност е обяснима с оглед на типологичният преход от синтетизъм към аналитизъм, който бележи българският език. Авторката привежда и формален съвременен запис на постановките в тези трудове.

Във тора глава е разгледан трудът на Ю. Венелин „Граматика на днешното български наречие“. Специално следва да се отбележи изтъкването на вниманието, което Ю. Венелин отделя на интонацията – един все още недокрай изследван въпрос в българския синтаксис, макар интонационната оформеност да е сред основните признаци на изречението. Юрий Венелин извежда една полюсна категоризация: граматиката е „постоянно определена наука“, защото езикът „не може да бъде обогатен с нови граматични форми“, докато структурографията е „подвижно-определена наука“. В разсъжденията на Венелин авторката вижда разбирането, че синтаксисът е ключ към една универсална граматика. В съчинението на Венелин се съдържат образци на съвременния му синтактичен материал, които са отново представени като формален запис. Заслуга на авторката е да открие редица ценни идеи, съдържащи се в труда на Венелин, които тя определя като „минало с бъдеще“ и които добиват нова стойност през погледа на съвременните синтактични изследвания.

Трета глава е посветена на синтактичното знание във възрожденските граматики. Направена е характеристика на историческия контекст, в който те възникват, на целите и задачите на авторите. Разгледна е „Българска граматика“ на Неофит Рилски като мост между възрожденската и старата филологическа традиция. Всъщност, както отбелязва авторката, до появата на „Първичка българска граматика“ на И. Богоров, синтаксисът продължава да е „черна дупка“ и синтактичното знание може да бъде извлечено от разсъжденията, съдържащи се в съчиненията. П. Бъркалова избира подход, който е апробирала в предходни свои изследвания – през прочита на дефинициите за изречение, подпомогнат от формален запис на синтактичните образци.

Трета част на дисертационния труд е посветена на българското синтактично наследство. В първа глава се изяснява спецификата на изследователския обект. Задачата не е лека, тъй като авторите на граматики са се ръководели, от една страна, от специфичните образователни нужди и цели, за които са съставени граматиките и, от друга, от различни школи напращения и разбирания за езиковата тъкан. Това обуславя два подхода към прочита на синтактичното наследство – традиционен и филозофски. За целите на проучването разчитането е

направено през призмата на синтактичните дефиниции за изречение. Набелязани са две основни тенденции – логическо, което дълго доминира изследователската парадигма, и формално-граматическо, като има и отделни граматики, в които е застъпено психологическото наравление. Авторката групира авторите в две групи, които определя като аристотелианци и картезианци. Представителите на първата група застъпват трикомпонентното разбиране за субект, копула и предикатив, почиващо на класическата аристотелева логика, което приема само глагола *съм* за същински глагол, докато втората група споделя разбирането за двукомпонентно свързване между име и *verbum finitum*.

Авторката предлага матрична мрежа от дефиниции, изградена въз основа на 65 граматики, които представят развитието на граматическата мисъл за период от 185 години. Използването на съвременния инструментариум позволява тази матрица да бъде разширявана, както и да бъде използвана в различни изследователски парадигми. Лесно могат да бъдат проследени хоризонталните и вертикалните секвенции. Към тази част се отнася и Приложение 1 “Патримониум”.

П. Бъркалова е извела 6 тезиса относно спецификата на българската синтактична традиция, отнасящи се до : 1. по-късното зараждане на синтактичната традиция на полето на граматическото знание, 2. приемането на синтактичните правила като по-универсален регламент, наричан „европейско изражение“, което не е безпокояло първичното нормотворчество, 3. министерските разпореждания за учебния план, 4. „малките стратегии“ – авторите на школки и академични граматики, които в повечето случаи са учители и преподаватели, 5. българската синтактична традиция като низ от сблъсъци на философски и езиковедски представи и 6. смяната на идващите и отиващите си научни и образователни парадигми.

Във Втора глава са декомпозирани, формализирани и анализирани дефинициите за изречението, за да се открият връзките между тях и да си потърси родовият признак. Представените в таблици и диаграма резултати показват превеса на език-мислене, т.е. на философския аспект в дефинициите. Синтактичният аспект се съсредоточава върху начина на свързване. Анализът сочи, че най-близо до същността на изречението са дефинициите, които се опират на предикативността – връзката между подлога и сказуемото. В отделна секция са разгледани видовете отлики чрез присъствието на думата, вербоцентризма или комуникативността в дефинициите. Интересна е съпоставката на дефинициите с формалния запис на примерите към тях, които показват известна непоследователност при доминиране на трикомпонентния модел $N \text{ cop } N$ или $N \text{ cop } A$.

Противоречието в резултатите авторката преодолява, като прибегва до нова аналитична процедура, опирайки се на три съвременни постижения на теоретичния синтаксис: конститу-

ентната граматика, конфигурациония анализ и някои формализации в областта на сложното изречение. Така се стига и до разбирането за представяния резултат като част от повсеобхватна традиция. Приносна и изцяло новаторска е и главата, посветена на структурографския анализ на сложното смесено изречение, за което отново се въвежда понятието период.

Приложенията с коментарите и анализа могат да се разглеждат като самостоятелни научни студии. Приложение 3 „Българските граматики в контекста на държавността“ и съпровождащият анализ са с голяма научно-приложна стойност. Те ще бъдат неocenим ориентир на всички, ангажирани с изработването на образователни политики в областта на обучението по български език. Именно липсата на концептуалност по отношение на учебните планове, учебните програми и учебното съдържание създава много от проблемите на родноезиковото обучение, което все още не се настроило напълно на вълните на 21 век. Същото се отнася и до споменатата в началото граматикография.

Дисертационната разработка на доц. Петя Бъркалова е многоаспектно многопластово изследване на една неизследвана област – българската синтактична традиция. То надхвърля многократно тази задача. Без да е медиевистко или по история на книжовния език, изследването безспорно представлява принос и в тези направления, като през цялото време се удържа в избрания от авторката съвременен синтактичен формалистки подход. Авторката е проникнала дълбоко във филогенетичните основи на граматическото знание през вековете и е очертала картината на сблъсъка между езиковедски и философски идеи, влиянието на различни исторически фактори, прагматичната насоченост с образователна цел на първите граматически трудове. Цялостното изследване притежава най-добрите черти на подобен мащабен дисертационен труд – отлична библиографска осведоменост, новаторски идеи, прецизен анализ, интердисциплинарност.

Публикациите по темата отразяват над 25-годишен интерес към проблематиката. Те са публикувани в представителни езиковедски списания и в сборници от престижни национални и международни конференции.

Огромният събирачески и експериментален труд е лично на авторката или на екипи, оглавявани от нея.

Авторефератът отговаря на изискванията и съдържателно отразява коректно същината на изследването и научните приноси в него.

Доц. Петя Бъркалова е сред най-уважаваните специалисти по синтаксис и една от най-ярките представители на съвременното формалистко синтактично направление. Нейните

трудове се ценят от колегията и от студентите. След излизането на първото издание на „Българският синтаксис – познат и непознат“, книгата се превърна в неоценим пътеводител и мост между традиционния функционален и генеративния синтаксис. П. Бъркалова притежава енергията и вдъхновението да увлича в екипна работа и да търси нови и нови изследователски полета.

Заклучение. Дисертационният труд *съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката* и **отговарят на всички** изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ и съответния Правилник на ПУ „Паисий Хилендарски“. Представените материали и дисертационни резултати **напълно** съответстват на специфичните изисквания на Филологическия факултета, приети във връзка с Правилника на ПУ за приложение на ЗРАСРБ.

Дисертационният труд показва, че дисертантът Петя Николова Бъркалова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Хуманитарни науки – Филология, Български език, като **демонстрира** качества и умения за провеждане на изследвания с получаване на оригинални и значими научни приноси.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди научната степен „доктор на науките“** на Петя Николова Бъркалова в област на висше образование: 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология (Съвременен български език). (наименование на научната специалност).

11. 11. 2020 г.

Рецензент: проф. д-р Радка Влахова-Руйкова